

A MAGYAR PASSZIÓ HELYÉN

ÍRTA

SPECTATOR

Sikari Máj. 1849.

Állt a szárnyas és lihegő történelmi eposz bölcsőjénél piros virággal, ott kellett állnia kialudt reménységekkel a koporsó ácsolásánál is. A vérmes, túlfűtött vagy vakmerő magyar politikusoknak a XIX. század ideges viharában mind meg kellett érniök vesződéseik halálát, vagy örületbe, vagy kietlenbe, vagy önvérükbe zuhanniok. A Martinuzzi korai végzete halmozottan tódul fel a mi százszázadunkban a Széchenyi, Kossuth, Tisza, Károlyi elomlása során. A kis, műkedvelő politikusnak, a márciusi ifjúnak is egyszer, órákra meg kellett szenvednie a keserű füveken hízott végzet taszításait. Mialatt a pesti fiatal forradalomnak nagy hőse, a töretlen lángú Petőfi elnyúlt a fehéregyházi tarlón, Jókait a bukás tornádója elsodorta a zöld csütörtök komor kinjai közé Aradra, a készülődő Golgothára. Kiegészítve, reménytelenül bolyongott, nemcsak a bánatos kavargásban, hanem elméjében is bujdosott, mint azt gyermekkori verse előre énekelte. És megrakodott a lilás párázatban művész lelkének minden mosolya a sápadt fájdalom mindazon izgalomával, amiből nagy képek, nagy látások, nagy gondolatok, nagy szavak szoktak kikelni. Az annyiszor „látható isten”-e, kiről joggal állapíthatta meg, hogy munkás szorgalommal nyúlt minden veszedelemkor életébe, most is, 1849 szeptember idején tervszerűséggel vezérelte Aradra, talán Világosra is, mert az illius tristissimae noctis imago minden főünnepen csak vissza-visszajárt íróasztalához és sugallta a fekete hattyúnak a Politikai divatok, számos novella, visszaemlékezés véres frissességű és temetkezésű pompájú oldalát. Ezerrel sütötte be Jókai nevét a magyarság örök tudatába; Aradon át Aradba és a halhatatlan magyar tragédiába horgonyzott le örökkévalón, mert a napfényes hír és lassan ért dicsőség elsugárzik, de a fájdalom foszforeszkálásába takart művészet megbirkózik a múlandósággal. A mosoly kérészetű, a bánat halhatatlan.

Az osztrák főereget a szent tavasz kitakarította és az ifjú Jókai Debrecenből, hol mint újságíró veszedelmesen kockázott a politika asztalánál, 1849 tavaszán felloholt Pestre újságokat csinálni. Inni akart az új öröm billikomából és ehelyt a hibás mohósággal sürgetett budai vár ostromának veszedelmeibe sodródott. A várhegy bevételének mámore hamar eloszlott és újságjai: a Pesti Hírlap és Esti Lapok gyorsan elfonnyadtak. Hamar letántorgott az

egész új köztársasági együttessel a drámai tetőpontról. A sors a bukásra kezdett harangozni. Egy nappal Budavárának bevétele előtt kiadott cári manifesztum gyilkos vezényszavára az orosz csapatok hömpölyögni kezdtek a Kárpátok felé és június 18-án átlépték a büszke tarajt. Mire a nyár hivatalosan beköszöntött, Kossuth már népfelkelést, keresztes hadjáratot hirdetett és jul. 2-án általánossá lett a kétségbeesés riadója: Szegedre kell húzódni. A bukott szerkesztő megint vándorútra kelt 100 forinttal a zsebében és kiadójának ama bölcs tanácsával, hogy mindig a nagy urakhoz kösse magát. Előbb Kecskemétre futott Pestvármegye magistratusával, majd egyik legjobb emberének, rokonának, külön jótét lelkének, a kitűnő Nyáry Pálnak nyomában tovább az emberáradattól előntött Szegedre. Itt mindjárt befönták komor jósejek és lelke reménysége beborult egészen: lengyel katonák lovai megérezték a látogatóba jövő földrengést, megvadulva eltépték ponyváikat és világgá futottak; aztán a szegedi lóporraktár robbant fel és a pernye ráborult a szívére is. Livius babonái a trasumenusi katasztrófa előtt juthattak eszébe. Nemcsoda, ha ebben a feszült, remegéstől tikkadt levegőben, egy beteges vízió szárnyán elébe sietett Arad jelenése. A költők, mint az állatok, kifinomodott ösztönükkel kísértetiesen előre ráéreznek jövő területekre. Egy napon maga előtt látta a június végén végre forradalmi kézre jutott aradi várat, elgondolkozott az ottan lekötött kombattáns csapatok felhasználási lehetőségén és elhatározta, hogy önkénteseket toboroz és felváltja velük a lekötött aradi erőket, levonul a Marospartra népfelkelő szolgálatra. Az aradi látományt elmosták új, csüggesztő áradatok, melyek akkor szaporán nőttek. De az aradi jelenés helyett meg kellett látnia magát a valóságos Aradot, futnia kellett zavaros ölébe, mert a végzet most már nem habozott. A Szemere-kormány július 30-án Aradot jelölte ki új székhelynek, az orosz és osztrák gyűrű halálos öleléssel fenyegette Szegedet és csakugyan aug. 1-én délután 4 órakor a 9 hónapos ostromtól megviselt Arad város megdőbbsé tanácsának hivatalosan jelentették, hogy még aznap megérkezik Kossuth, a kormány s a képviselőház töredéke. Megjöttek és óriási uszály mögöttük: a menekülők ezrei. Arad lett az ország vonagló szíve, nemcsoda ha költők is odagyűltek hallgatni kihagyásos dobogását. A fájdalmak városában az idősebb irodalmat Bajza és Vörösmarty képviselték, a fiatalabbat Jókai, ki előbb feleségét Gyulára vitte és aztán aug. 2-án vagy 3-án tántorgott be a városba. Miért? Hajtotta a kerek kompozíció ösztöne, látnia kellett a függöny legördültét. Megint a szilárd és nyugodt Nyáry Pálhoz kötötte vékonyszálon függő sorsát. Mindig szüksége volt egy sziklára, akihez tapadjon, mert törékeny lelkülete és finom szellemisége hajlamos volt a belső epilepsziára.

Mi mindent élhetett át?! A csüggedten és elsötétültén lüktető Aradon a benyomások falkája rohant rá szüntelen és zűrzavarosán s kavarodottan fészkelődött be az emlékezetébe. Jókai lázalt a lázasokkal, töprengett, felriadt, kétségbeesett. Szenvedte az ostromból megtépázott város periklesi zsúfoltságának nyavalyáit, elsősorban a rapid drágaságot, amit a szétszedett és részben Lúgosra szalajtott pénzsajtó szünetelése miatt a kis címletű bankjegyek és váltópénz hiánya okozott. Adatok nem szólnak Jókai aradi lézengéséről. Ki is törődött volna a fiatal, szőke íróval a nagy összevisszaságban, mikor a hatalmasok is kezdtek összezsugorodni? Saját, olykor ellenmondó visszaemlékezései sírják el az „életem legszomorúbb napjait”. Az ő szívét is megtaposta a kín, mikor híre jött, hogy a sorstól csonkává, rumpf-é lett parlament aug. 4-ki értekezletén Hajnik által tett megnyugtató után másnap elveszett a szőregi ütközet és Kossuth az országgyűlés küldöttségének azt a hiób kijelentést tette, hogy Aradon 24 óráig sem biztosíthatja Pálóczy korelnök kis csoportjának a biztos lélegzést. A képviselők javarésze megérezte, hogy a gyűlölt és jégre szánt Görgei táborában van az utolsó lehetőség és a hatalom a komor vasember markába fog átcsúszni. Nyáry Pál kiadta a jelszót: Görgeihez! Kezdődött az első oszlás Aradról, a szekerek százain futottak az „idegenek” Nagyvárad felé vagy szerteszét. Megint Nyáry nyúlt Jókai karja alá és vitte magával. Egy másik kocsin — „két Pegazus húzta” — Vörösmarty és Bajza indult a keserves bujdosásnak. Simádon szembejövő áradatba ütköztek, mely a debreceni vereséget újságolta, hogy cserébe hallja az „aradi” hullámtól a szőreginek hírét. Egymás reményeit törték össze, mégis mind a két szekérfolyam folytatta hömpölygését a megkezdett irányban: „mindegyik fél nagyobb-nak találta azt a bajt, amely elől fut, mint amelynek elébe megy.” Jókaiék a zerindi éjszaka után Nagyszalontára értek és felkeresték Arany Jánost, kinek érzékeny szíve már kezdett a nagy mélabúra erjedni. Nem régen ment el innét Petőfi a halálba, mely már az Arany házban meglegyintette, mikor egy nézegetett pisztoly elsült és golyója a fehéregyházai temető jegyesének füle mellett sívított el a falba. „Megkerülte tulajdon sírját.” Az ő meleg helyére ült Jókai, de sehogysem ment a szórakozás. Hallgatagon vált meg a nagyidai cigánytól is. Nagy Sándorral töltött órák után Görgeivel vacsorázott és Leiniggennel beszélgetett. Mind a bukás vagy halál körmei közt voltak. Másnap a szakadó eső dacára is teljes rendben visszavonul Görgei sereggel ment vissza Arad felé. A szekerek és menekülők szomorú öve fogta körül a csapzott honvédeket. Augusztus 9-én este a moslék időtől megáztatva újra Aradon volt Jókai, a lamentációk karának teljességében árnyékosabb kedvvel, mint valaha.

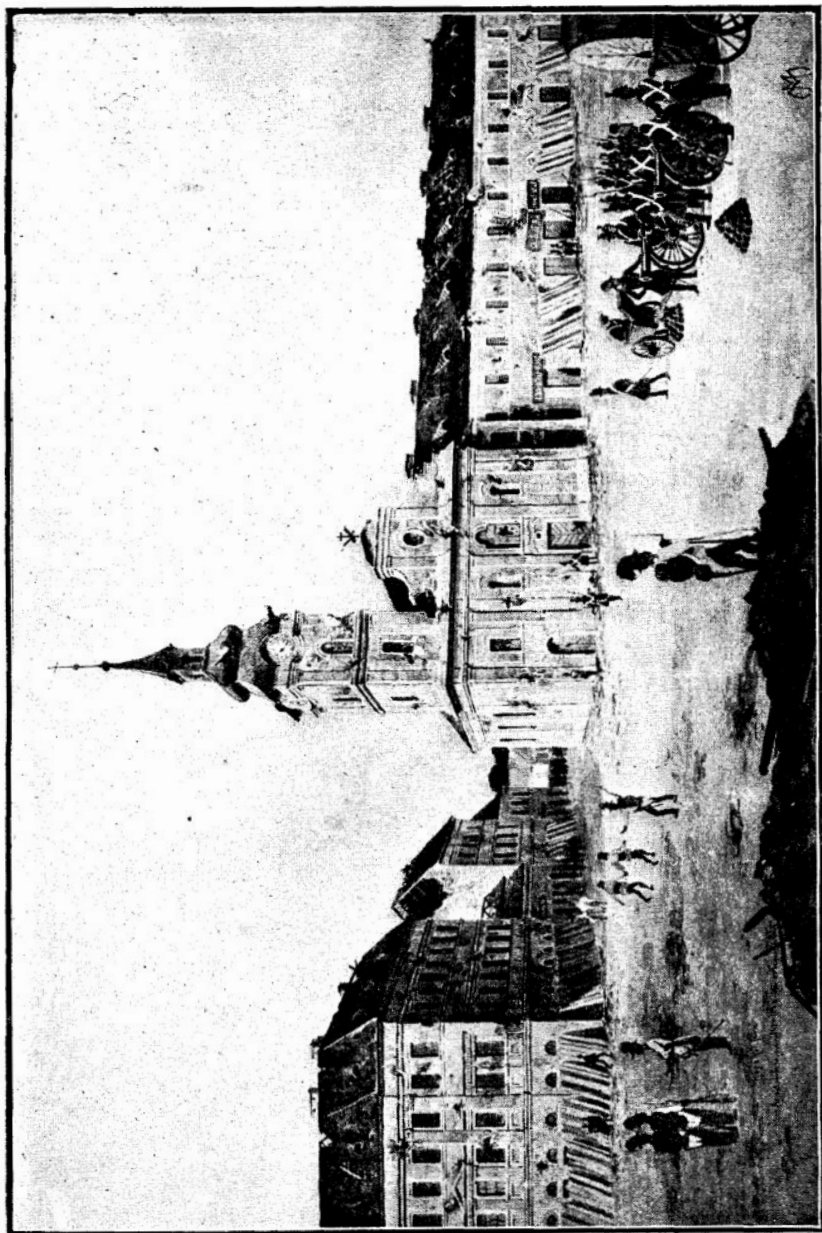
A hol az ólommal való „plombálás” veszedelme kísértett és mindenki az athéni bírák halálra szóló lyukasztott céduláját szorongatta markában, északról az orosz, délről az osztrák vasölelése között Jókai most ott ül a történelem maszatos műhelyében. Soha ilyen közélről nem érezte forrd lélegzetét. Nem csoda, ha közel volt az észvesztéshez. Együtt lakott Nyáry Pállal. Szobájuk Csányi László közlekedési miniszter két fülkés szállására nyílt és a nemes öreg kis lakásában volt az összminisztérium, mely izzott az utolsó munkától és rajzott, mint a méhkas. Szomszédjuk volt az elegáns Kiss Ernő tábornok. Emelettel feljebb húzódik meg a vezérkar és lakott Görgei, ki aug. hó 10-én

A régi aradi városháza

Koszkol Jenő festménye után. Ebben a házban folytak a magyar kormány utolsó tanácskozásai a világsi katasztrófa előtt. A házban Jókai is többször megtfordult.

és 11-én vívta utolsó csatáját Kossuthal. Míg legyúrhatta, Csányi volt a Görgei bizalmasa, összekötő orgánuma és az apostoli ember már látta a nyakán a kötelet, melyet meg fog csókolni: „Hazámért ezt is szívesen”. Az események szakadatlanul peregtek, az összeomlás üteme szédületes volt. Jókai mindent látott és hallott, hol az utcára törve, hol a miniszteri szobákba ögyelegve, mint a vendég, a ki a boszorkánykonyhába téved és nézheti a sátáni kotyvasztást, a mit a millióknak le kell nyelni. Aug. 10-én Nyáry Pállal és Kiss Ernóvel „örmény” ebéden volt Dániel képviselőnél, mikor egyszerre ágyúszó dörmögött a fogások közé. Schlick győzött Német-Ság és Újarad között és átszaladva a Maroson a szegény convivák még látták a csata utolsó jelenetét. Az óriások csemegéje lehet ilyen a lakoma végén. Másnap hajnalban Nyáry felverte Jókait

Arad főtere a világi fegyverletételi követő napokban
(Koszkol Jenő festménye után)

álmából, mert megjött Guyon jelentése Bem temesvári csatavesztéséről és azt Kossuth átküldötte Görgeihez. Hallotta, a mint Csányi azt mondta: ez a vég kezdete és látta, a mint átmegy a várba Kossuthhoz, hogy átruházhassa a diktatúrát Görgeire, a ki a Jókai feje felett írja meg rideg levelét a kormányhoz a diktatúra követelésével. Megtudja aztán első kézből az utolsó vári minisztertanács lefolyását és bizonyára Nyáry mesélte, vagy a karzaton ő maga nézte végig, hogy a 10 megmaradt képviselő — óriási kör! — mint gyült össze siratóra és hallgatta néma kétségbeeséssel a vén Pálóczy László bejelentését a fegyverletétel elhatározásáról. Vagy csak vízió volt az izgalomból és a gall betörés szenátorainak emlékeiből szűrve, a mi később jutott eszébe? „A képviselők, a kik elhatározták ottmaradni, ott ültek sorban a piacon, a fal mellett, a boltok lépcsőin, a puszta földön, búsan, szótlantul.” Aztán jönnek még a fokozottabb izgalmak gége fojtogatóan, szemetcsípően. Jókai szemtanúja a keserűen mosolygó Szemere és a polgári hatalom lemondását végre kicsikard Csányi utolsó találkozásának. Előtte írják meg a miniszterek a lemondó nyilatkozatokat, melyek aug. 11-én délben végét vetik az eddigi kormányzati formának. Frissében olvasta azt a kiáltványt, mely este 8 órakor a Kossuth és a kormány visszalépését tudatja. Hallja, hogy 9 órakor fog a falragaszokról beszélni az összeomlott néphez az új katonai diktátor, ítéleti idők, órák és percek és fekete betűk között ül a hír, hogy d. u. 2 órakor Kossuth üveges hintón Radna felé vágatott, Szemere a vasládával Lúgosra, hogy Damjanich bezáratta az aradi vár kapuit és megkezdték az aradi híd kiszedését. A Jókai gyöngéd szíve vérzett, mialatt Csányi nyugodtan adomázott, hagyakozott, rendelkezett, szökésre biztatott mindenkit, nem törődve Nyáry szilaj ellentmondásával: „Maradjunk együtt, várjuk be nyílt homlokkal, a mi nek történni kell, de legalább ne fogdossák össze a nemzet képviselőit a kukoricásokban, mocsarakban, mint egy szétszaladt guerillacsapatot.” Hétfő este megjött a virrasztó házba Pöltenberg tábornok az orosz táborból a halálos üzenettel: föltétlen megadás. Istenünk, most már igazán vége „a komédiának”. Az emeletről sűrű lábdobogás hangjai ömlöttek le hozzájuk; haditanács volt. Aztán . . . aztán éjjel megindultak a csapatok Világosra és 12-én reggel kiürült a viharos ház, melynek soha sem voltak ilyen nagy vendégei: Görgei, Nyáry, Csányi és a kezdő legnagyobb: Jókai Mór. Mind elmentek a lakótársak Görgeivel a Hegyalja sarkára, talán Jókai is velük, hiszen Nyáry Pál is a vezérkarral tartott a nagy kivonuláskor a Sikoly mezejére, Jókai pedig az utolsó pillanatig holdja volt Pestvármegye napjának.

Mi minden rohamozhatott át a halottas ország aug. 13-i delelőjekor a Jókai fogékony művész-lelkén, melynek viasza soha sem tudott megkemé-

nyedni és méze megáporodni? Egy hosszú élet írói munkájára, ezer szakajtójára való. Talán igaz, a mit visszaemlékezéseiben ír, hogy az ő agyára is rákúszott a kígyó, az öngyilkosság gondolata, mint annyi máséra, mint volt ügyvéd principálisára, Molnár Imre véstörvénytörvényes elnökére, a ki Jókai szemeláttára lőtte föbe magát. Azt mondja az egyik helyen, hogy Nyáry, a másikon hogy Csányi és Kiss beszélte le a végzetes gondolatról, talán még Aradon, talán már Világoson, az „utolsó napon”. Miért is ne lehetett volna ilyen hangulata, mikor a világsi ebéden „olyan társaságban volt, melynek minden tagja tudta már, hogy a fejét eljászotta.” Nagy kortyokban ivott „kóstolót az örök kárhozatból” és aggodalommal gondolhatott az ő politikai jelentéktelenségében is élete áldozati mivoltára, mikor „az óriás elesett, meghalt, porrá lett és az elesett óriás hamvának egy atomja volt Ő is.” így jogosan kapcsolta az utolsó délelőtti hangulatait a Politikai divatokban a maga személyére, Lávay Béla alakjára: „Van egy várom az aradi szőlős hegytetőn, melynek neve lucus a non lucendo. E várrom alatt egy kastély . . . tömérdek vendégsereg ... és a vendégek mindegyike olyan különös munkával van elfoglalva.” Így tovább, míg Lávay megírja búcsúlevelét, de jön váratlanul Judit, kiveszi a pisztolyt kezéből és elviszi magával. Judit asszony azonban ezúttal Rákóczy János volt, a kivel való menekülését aug. 12-én délután vagy este Gyulára így vázolja fel „Az én életem regénye”-ben: „Volt egy jó barátom, Rákóczy János, Kossuth titkárja. Halál kandidátusa, mint én. Annak volt két lova, szekere. Menjünk együtt. Hová? A hol az asszonyomat feltaláljuk: Gyulára. („Életemből” című kötetében így módosul a jellemzés: „Ekkor egyike legelkeseredettebb politikai ellenségeimnek odatoppán elém, paraszt kocsinak átöltözve és azt mondja: a szomszéd városban van a feleséged, a ki utánad jött Pestről, ülj fel a szekerekre, vizlek.”) Fényes nappal, széles országúton szekereztünk végig, keresztül az elvonult orosz táboron. Szembe találtuk a kozák ezredeket, a tűzértséget, gyalogságot; a vezénylő tisztek kardjukkal intettek, hogy mehetünk bátran.” Gyulán felesége kész tervvel várta. Határozattá lőn, hogy Jókai Tardonára vonul, a „barátfalvi levita” magányába, a borsodi Bükkbe, az antik fenségű Csányi László miniszter védő szárnyai aldl a másik Csányi, az egyszerű Béni csöndes házába. Rákóczi oda is szívesen vitte vala őket.

Az oroszokon át való menekülés emléke számos művébe hímzett be gyönyörű lapokat. Hogyan is szakadt volna le múltjának jegyzeteiből, a mi rémes, haját őszítő volt? A Bükkbe húzódás táplálta a Bujdosó naplója sűrű bánatból lett csupa szertelen képét és jajgató szavát; az égett lélek füstje borong mindenik során. Ma is keserves olvasmány. De ebből a nagy fájda-

lomból jött az a fény, melyből a mi ünnepelt Jókaink lett. A sötét oldalát azonban mi, egy másik földre zuhant ivadék és most inkább, mint valaha, igazában tudjuk méltányolni. Vonaglunk vele és meg tudjuk érteni emlékezete zűrzavarát. Frissnek és igaznak érezzük, a mi látszólag elavult. Mert még körmösebb vérzésben ragadtunk a kietlenségbe. Aradon, két nagy fájdalom találkozó helyén meghatottan járunk a Jókai eltakart lábnyomain. Sok kőrakás van még, a mire ijedt szeme könnyes rebbenése tapadt. Fájd szemünk találkozik, ölelkezik, eggyéforr a visszamaradt sugarakkal. Ma inkább, mint tegnap.